

DIVNA TRIČKOVIĆ*
Filološki fakultet u Beogradu

UDK: 811.521'373; 81'373:159.937.51

■ ZNAČAJ I KARAKTERISTIKE ISTRAŽIVANJA NAZIVA ZA BOJE NA PRIMERU JAPANSKOG JEZIKA

Cilj ovog rada jeste da, ilustrujući konkretno najviše slučaj japanskog jezika, a temeljeći se na brojnoj i raznovrsnoj literaturi kao i na zaključcima iz autorkinog istraživanja, prikaže neke od razloga zbog kojih je potrebno, pa samim tim i korisno, istraživati nazive za boje u jednom jeziku. Pri tome ćemo se posebno truditi da ukažemo na u njima vidljivo preplitanje lingvističkih, kulturoloških i antropoloških fenomena.

Takav, nama blizak, objedinjujući pristup nalazimo prvenstveno u radovima iz kognitivne lingvistike (Lakoff 1987, Taylor 1995 i dr), psiholingvistike (Berlin & Kay 1969, Škorc 1992, 1994 i dr) i opšte lingvistike (lingvističko-kulturološkim pitanjima, npr, kod nas se bavila Ivić 1995). Pored toga, o boji se piše i u tehničkoj literaturi (npr. Drašković 1983) ili u radovima o konkretnoj primeni boje u medicini, menadžmentu i životu uopšte (npr. Birren 1978), a ova vrsta literature je, takođe, važna kada je u pitanju istraživanje koje ima veze sa bojama, upravo zbog toga što odnos boje i njenog naziva nije proste prirode.

Na osnovu literature zaključujemo da odnos boja : naziv za boju predstavlja spoj više elemenata različite prirode, te da su nazivi za boje samo delimično zavisni od izvesne fiksirane hromatske datosti i ljudske biološke predispozicije, dok svojim dobrim delom podležu zakonitostima univerzalnih i specifičnih kulturoloških aspekata, zbog čega su, između ostalog, veoma pogodni za ispitivanje (ne)tačnosti čuvene Sapir-Vorfove hipoteze o jezičkoj relativnosti i jezičkom determinizmu. Ono što, međutim, često ostaje nedovoljno primećeno, a na šta u ovom radu želimo da stavimo akcenat, jeste činjenica da, pored navedenog, u svesti čoveka dolazi do poistovećivanja realnih boja i njihovih naziva. To znači da se ne samo boje već i njihovi nazivi stapaju sa izvesnim univerzalnim simboličkim kodom i kodom date kulture ostvarujući zamršene međusobne uticaje (značenje reči utiče na percepciju boje, a primena boje u određenim društvenim prilikama, na primer, utiče na upotrebu naziva s pozitivnom/negativnom konotacijom i sl.). Da bismo ovaj naš stav potkrepili dokazima, prvo ćemo izneti nekoliko opštih činjenica vezanih za boju, a zatim ukazati na obrtni trenutak, mesto gde jezik počinje da utiče na kulturu, mada moramo da napomenemo da su ove razlike često izuzetno suptilne.

Još prilično rano istraživači su uočili univerzalno povezivanje određenih ljudskih emocija i raspoloženja sa bojama. Crvena boja doživljava se, tako, kao „najživlja“ od

* Kontakt podaci (Email): divnaili@gmail.com

svih boja, te je u emotivnom smislu uglavnom pozitivno obojena, iako može buditi i negativne asocijacije — preteranu strast, greh i sl. Mada još uvek nisu dovoljno ispitane, ove asocijacije, kao prilično internacionalnog karaktera, smatraju se podlogom za univerzalnu simboliku koja se vezuje za značenje boja. Uz to, istraživanja u psiholingvistici su pokazala da biološka predispozicija utiče na stav prema boji, pa se na osnovu tog stava, preferenci i sl., može govoriti i o tipovima ljudi, što je takođe delimično univerzalnog karaktera (Sharpe 1975, Itten 1973).

Pored univerzalne simbolike ispoljene u značenju boja, svaka kultura ima i svoja specifična obeležja. U tom smislu je posebno značajan odnos jednog naroda prema boji kože ili kose svog stanovništva, i to sa razlikom među polovima i godištima. Tako se u jezicima uglavnom specijalizuju nazivi i izrazi koji izražavaju boju kose lica starijeg (pr. 白髪 /shiraga/ doslovno 'bela kosa', 銀髪 /ginpatsu/ dosl. 'srebrna kosa' za 'sedu kosu') ili kože mladog ženskog dela populacije (pr. 桜色した頬 /sakurairo shita hoo/ 'obrazi boje trešnjinog cveta', 切迫の肌 /seppaku no hada/ 'snežnobela koža'), kao i oni koji izražavaju boju kože ljudi druge rase (Ilinčić 2004, za srpski v. Ivić 1995). Ipak, iako su ovakve kulturološke razlike leksički određene, one su, kroz svoje varijacije, prisutne u skoro svim sredinama, a značajne su jer nam govore o preferencama date zajednice.

Možemo, međutim, da primetimo da se struktura i raznovrsnost slojeva kulturološkog uticaja na fenomen boje ne ograničava ni na univerzalnom (univerzalna simbolika) ni na specijalizovanom (npr. posebni nazivi za boju kože čoveka) korpusu značenja, već zahvata i druge nivoe ljudske interakcije. Upravo zbog specifičnih kulturoloških uticaja, koji nisu varijacije opštih zakonitosti, boja je, na primer, mogla imati tačno određenu poziciju u društvenim protokolima u Japanu.

Postoje pisani dokazi o tome da je u Japanu još u X veku (zbirka protokola *Engshiki* (延喜式)) bilo tačno utvrđeno koje boje odgovaraju kojem staležu, sa bojama specijalno rezerviranim samo za cara i određene prilike (v. 堀井 1996). Ovakav odnos prema bojama potekao je iz još ranijeg perioda, to jest od princa Šotokua (574-622), koji je prvi uredio klase činovnika prema boji, a po uzoru na sličan sistem koji je već postojao u Kini. Ovaj japanski sistem se naziva 冠位十二階 /Kan'ijuunikai/ 'Zakon dvanaestostepenih dijadema' i donesen je 603. godine. Činovnici su prema njemu bili podeljeni na šest klasa označenih osnovnim bojama, a zatim su se dalje delili na više i niže u istoj klasi, što je predstavljano tamnijim (intenzivnijim) i svetlijim (bleđim) nijansama iste boje. Često su samo svetliji tonovi bili dozvoljeni za šire mase. Najviši stalež bio je obeležen ljubičastom bojom, a sledile su plava, crvena, žuta, bela i crna kao najniža. Sličan odnos prema boji održao se i kasnije, te je i danas ljubičasta boja za Japance obeležje plemstva i aristokratije (Ilinčić 2003, 2004). Ipak, ovde je najbitnije istaći činjenicu, koja iz navedenog proizilazi, da su boje za sebe imale hijerarhijsko ustrojstvo, te da su neke bile cenzurisane, kao i da je postojala diskriminacija po pitanju upotrebe boja. Uz to, jasno je da se ovde pojam boje odnosi na boju odevnih predmeta, konkretno najviše kape i ukrasa za glavu.

Ne čini se posebno neobičnim da se u tekstilnoj industriji i u izradi odevnih predmeta uopšte o bojama oduvek i svugde puno vodilo računa, pa i bogatstvo tradicije oslikavanja japanskih kimona možemo shvatiti u kontekstu takvog usavršavanja. Ipak, u Japanu postoji zaista izuzetno veliki broj knjiga posvećenih boji, a još više njihovim kombinacijama pri izradi i nošenju kimona. Za nas je, međutim, interesantno da su

tekstilna industrija i boje koje su u njoj korišćene uticale na status određene boje u društvu, nezavisno od gore navedenog. Tako je, na primer, najčešće korišćena boja za farbanje tkanine bila teget, koja je bila dostupna i ne tako bogatim ljudima, te je stoga ostala čest sinonim za skromnost, što vidimo i iz sledećeg opisa u Kavabatinom romanu *Lepota i tuga* (str. 17):

Otoko je došla na kliniku u kimonu kakav su nosile devojke, s odgovarajućim ogrtačem od jeftine teget svile.

Ovakav odnos prema teget boji zadržao se i danas.

Iako bi se o boji još mnogo toga moglo kazati, potrebno je da skrenemo pažnju na činjenicu da sistem naziva za boje ne korespondira u potpunosti sa sistemom boja. Naime, do sada smo izlagali o boji, njenoj univerzalnoj simbolici, ljudskoj biološkoj predispoziciji, kulturološkom odnosu prema bojama koje su za ljude date zajednice od presudnog značaja, kao i o tehnološkom uticaju na kulturološki status boje i sličnom, a sada želimo da ukažemo na osobenosti samih naziva za boje.

Iz stručne literature vidimo da, na primer, nazivi za boje koji se koriste u tekstilnoj industriji neretko nisu isti kao oni koji se koriste u fabrici lakova, iako je boja koju označavaju ista ili vrlo slična. Drugim rečima, nazivi se razlikuju prema oblasti upotrebe i konkretnoj tehnologiji za koju se vezuju. To dovodi do toga da se ponekad dešava da jednoj boji odgovara više naziva ili da se ne zna na koju tačno boju se odnosi neki naziv, ukoliko je oblast njene primene postala perifernog društvenog značaja (Maerz & Paul 1930). Takav je slučaj, između ostalog, sa prirodnim pigmentima koji su korišćeni za pravljenje bojila što se danas uglavnom dobijaju veštačkim putem ili pak sa tehnologijama bojenja predmeta koji su izgubili svoj društveni značaj, te se više ne upotrebljavaju. Stoga ne čudi što, kao i tehnologije i moda, i nazivi za boje nekada zastarevaju i nestaju.

S druge strane, neki od stručnih termina od prvobitnog naziva za pigment, u zavisnosti od istorije tehnološkog razvoja upotrebe tog pigmenta, postaju odomaćeni i korišćeni i izvan uskih stručnih krugova. To je, uostalom, sudbina velikog broja naziva za boje (za srpski, up. Ivanković 1954). U japanskom jeziku takvi nazivi su, na primer, 茜色 /akane-iro/ 'tamnocrvena' ('boja broća', tj. 'boja od broća', broć – biljka iz čijeg korena se dobija dati pigment), 藍 /ai/ 'indigo' (tj. 'boja od biljke indigo'), 丹色 /ni-iro/ 'boja cinobera', 紅 /kurenai/ 'vatrenocrvena' (tj. 'boja od pigmenta iz Kine') i brojni drugi nazivi.

Ukoliko se nije radilo o nazivu za sam pigment već o nazivu njegovog izvora ili stvari/bića u toj boji korišćeni su nazivi biljaka, delova biljaka, životinja i sl. U tom slučaju bi ove reči bile semantički proširene da obuhvate i potrebno značenje boje, što je proces koji je verovatno univerzalnog karaktera. U nekim nazivima za boje ovakvo etimološko poreklo i dalje je vidljivo, dok se u nekim drugim nazivima značenje boje, manje ili više, osamostalilo od svog izvornog značenja, a postoje i oni u kojima poreklo uopšte nije moguće tačno utvrditi. Nazivi čije se poreklo ne može utvrditi u najvećem broju slučajeva predstavljaju etimološki najstarije i osnovne nazive za boje, kao što je naziv 赤 /aka/ 'crveno', koji se eventualno dovodi u vezu sa 明るい /akarui/ 'jasno, svetlo' i sl. (v. npr. 堀井 1996: 5, o osnovnim nazivima u jap. jeziku v. Ilinčić 2004, Tričković 2006).

Delimično nezavisno od porekla i strukture, nazivi mogu biti različitog distributivnog karaktera. Osnovni nazivi za boje, koji su, dakle, etimološki teško razlučivi, moraju biti primenljivi u najrazličitijim situacijama, dok nazivi koji su stručni, ili delimično stručni, pri upotrebi podležu brojnim restrikcijama. Među njima, opet, postoje razlike. Tako se, na primer, biljka 藍 /ai / uglavnom više ne koristi u procesu farbanja, ali se prvobitno stručan naziv za boju 藍色 /ai-iro/ 'indigo boja' odomaćio u svakodnevnoj upotrebi, te se bez povezivanja sa samom tehnologijom ili datom biljkom i danas uobičajeno koristi, pa se može odrediti kao naziv sferno neograničene upotrebe. Isti je slučaj i sa nazivom za boju 紫 /murasaki/ 'ljubičasto', nastalim od istoimene biljke (lat. *Lithospermum erythrorhizon*), koja se koristila u procesu farbanja, a koji se može smatrati čak jednim od osnovnih naziva. Na suprotnoj strani nalaze se, na primer, još uvek neodomaćeni nazivi za boje, kao što je naziv マゼンタ /mazenta/ 'magenta', koji se koristi u štamparstvu, pa se zato može odrediti kao naziv sferno ograničene upotrebe. Inače, najveći broj stručnih termina za boje javlja se u oblastima kao što su tehnologija premaznih sredstava, dizajn, slikarstvo i slično.

Društveni status pripisan boji reflektuje se i na njen naziv, ali se i na osnovu naziva može shvatiti mnogo toga u vezi s datom bojom i kulturom u kojoj se ona upotrebljavala. Naime, skuplje boje predstavljaju privilegiju elite, te su kao takve cenjene, što utiče na to da i njihovi nazivi budu obeleženi pozitivnom emotivnom konotacijom. Uz to, kako je u takvom slučaju često reč o retkim, uvezenim bojama, nazivi za boje mogu nam otkriti i sliku o tome sa kojim je zemljama i u kom periodu razmena bila veća, kao i kakav je bio stav prema tim zemljama.

U slučaju japanskog jezika jasan primer je naziv 紅 /kurenai/ 'jarkocrvena boja'. Ova boja u svom nazivu etimološki nosi reč 呉 /kure/ 'Kina' i 藍 /ai/ 'indigo' (ovde sa proširenim značenjem 'pigment'), što sugeriše da se radi o pigmentu poreklom iz Kine. S obzirom na činjenicu da se ova boja puno upotrebljavala u ženskoj šminci, što je i danas uočljivo, npr. u reči 口紅 /kuchibeni/ 'ruž za usne', simbolika ovog naziva povezana je sa značenjima koja sugerišu 'lepo', 'ženstveno'; a u izvesnom smislu i 'raskošno' ili 'raskalašno'. Stoga je upotreba ovog naziva za boju gotovo uvek markirana ovim dvema nijansama značenja, 'boja koja je karakteristična za žene' (u smislu 'lepo', ali i 'izazovno') i '(skupa) boja stranog porekla' (up. i Ilinčić 2004).

Dakle, istorijske okolnosti jedne nacije oslikavaju se i u razvoju naziva za boje. U tom smislu pomenuli bismo dva perioda u japanskoj istoriji koja su se nametnula pri izučavanju semantičke strukture ovih naziva. To su periodi Heian (平安時代 1185-1333) i Edo (江戸時代 1600-1868), koji su se često pojavljivali u odrednicama naziva za boje, jer su određeni nazivi u njima nastajali, a neki s njihovim krajem i prestajali da postoje. Naša pretpostavka je da je stabilizovana društvena situacija, koja karakteriše ova dva perioda, imala uticaja na specifično negovanje umetnosti, što je prouzrokovalo potrebu za pronalaženjem novih boja, a time i novih naziva. U isto vreme, čini se da je takva klima pospešivala i jezičku kreativnost u stvaranju i upotrebi naziva za boje.

Lako saznajemo da je u periodu Heian omiljena boja bila ljubičasta, kao i svi njeni tonovi. Purpurna, tamnoljubičasta je bila i ostala boja plemstva, a svetla i nežna ljubičasta, boja trešnjinog cveta, simbol proleća, čak i samog Japana. Poezija ovog perioda bogata je asocijacijama vezanim za boju nekog predmeta. Što se naziva tiče, posebno su u tu svrhu korišćeni nazivi biljaka, dajući bojama predmeta još jednu

notu senzualnosti. Ne moramo naglašavati da se radilo većinom o cveću ljubičaste/ ružičaste boje.

S druge strane, period Edo, obeležen razvojem građanstva, na svoj način preplavio je japanski vokabular za boje novim terminima koji su u sebe uključivali morfemu 鼠 /nezumi/ 'miš, pacov', upućujući na tamnosivu, boju miša. Trgovcima, kao nižoj klasi od ustaljene aristokratije, čak i onima koji su se obogatili, bilo je propisano koje boje smeju nositi, a koje ne. Svila i jarke boje bile su rezervisane za plemstvo. Ipak, i bogati trgovci su želeli nositi svilu, a ne samo pamuk ili lan. Polako je u modu ušla svila u bojama pamuka, što je rezultiralo poplavom tada omiljenih sivih nijansi. Značajno je da je bojilo za sivu boju bilo lako dostupno te je i to doprinelo popularisanju sivkastih tonova.

Interesantno je da se tom prilikom umesto, do tada korišćenog a i danas odomaćenog naziva za sivu boju, 灰色 /hai-iro/, doslovno 'boja pepela', počeo upotrebljavati noviji naziv, 鼠色 /nezumi-iro/ 'mišija boja', koji je stvarao manje negativnih asocijacija. Pepeo je asocijativno povezan sa nečim što je izgorelo i što je kao takvo ugašeno i mrtvo, te se naziv 灰色 /hai-iro/ 'siva, boja pepela' upotrebljava u izrazima kao što su 「あいつは灰色だね」 /aitsu wa hai-iroda/ (doslovno 'on je sive boje') 'on je sumnjiv' ili 「灰色の青春」 /hai-iro no seishun/ (doslovno 'mladić sive boje') 'dosadan i neinteresantan mladić' (o promeni naziva v. 中江 2003: 181, primeri preuzeti iz *ibid.*). Iz primera je jasno da se negativna konotacija koju (siva) boja može imati ne odnosi samo na boju već i na njen naziv, kao i da izvorno značenje naziva može uticati na društveni status boje, te da se s promenom statusa boje mora promeniti i naziv.

Odnos prema boji i njenom nazivu je, dakle, često društveno-istorijski, ali i jezički motivisan. Takav složen odnos odlučujućih faktora uslovljava višedimenzionalnu semantičku strukturu datih reči, što pri proučavanju pruža značajan uvid u međusobnu povezanost ovih faktora, koji u nekom drugom slučaju mogu biti naizgled nezavisni, te time ostati nedovoljno razmatrani. Zbog svega navedenog, istraživanje boja i njenih naziva predstavlja bitan izvor važnih informacija, te kao takav verovatno nikada neće biti iscrpen.

LITERATURA

- Berlin, B. & P. Kay. 1969. *Basic Color Terms, their Universality and Evolution*. The David Hume Series (reizdanje iz 1999). Berkeley: University of California Press.
- Birren, F. 1978. *Color Psychology and Color Therapy: A Factual Study of the Influence of Color on Human Life*. Secaucus, N.J.: The Citadel Press.
- Dražković, D. 1983. Psiho-fizičko i fizičko doživljavanje obojenih premaznih sredstava. U *Zaštita materijala*, sv. 3, XXIV. Beograd: Savez inženjera i tehničara za zaštitu materijala Jugoslavije.
- Ilinčić, D. 2003. 「色に対して日本人の見方-日本語におけるムラサキ色のイメージ」. 『研究者・大学院生日本語研修 (6ヶ月コース) 発表論文集』. 国際交流基金関西国際センター.
- Ilinčić, D. 2004. *Osnovne karakteristike japanskih prideva koji izražavaju boju*. Filološki fakultet u Beogradul. Neobjavljena magistarska teza.
- Itten, J. 1973. *Umetnost boje*. Beograd: Umetnička akademija u Beogradu.
- Ivanković, V. 1954. Naše narodno bojenje. *Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu* XVI, 205-227.

- Ivić, M. 1995. *O zelenom konju, novi lingvistički ogledi*. Beograd: Slovoğraf.
- Kavabata, J. 2001. *Lepota i tuga*, prev. s japanskog Ljiljana Đurović. Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Maerz, A. & M. R. Paul. 1930. *A Dictionary of Color*. New York: Mc Graw Hill Book Company, Inc.
- Sharpe, D. T. 1975. *The Psychology of Color and Design*. Totowa, New Jersey: Littlefield, Adams & CO.
- Škorc, B. 1992. *Značenje boja*. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu. Neobjavljena magistarska teza.
- Škorc, B. 1994. O simbolici boja. *Psihološka istraživanja* 6, 79-106.
- Taylor, J. R. 1995. *Linguistic Categorization - Prototypes in Linguistic Theory*. First ed. 1989. Oxford: Clarendon Press.
- Tričković, D. 2006. Basic Color Categories in the Japanese Language in Reference to their Adjectival Form. *Annales Universitatis Apulensis Series PHILOLOGICA* 7/2, 301-310.
- Wierzbicka, A. 1997. *Understanding Cultures Through Their Key Words – English, Russian, Polish, German and Japanese*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- 中江, 克己 .2003.『色の名前で読み解く日本史』. 東京: 青春出版社.
- 堀井, 令以知. 1996.『感性の言語学』. 東京: 文芸社.

SUMMARY

THE SIGNIFICANCE AND CHARACTERISTICS OF THE COLOR TERMS RESEARCH WITH ILLUSTRATIONS FROM JAPANESE

This paper aims to illustrate some reasons for investigating color terms in a language. In doing so, we will concentrate on the finding that color terms and colors do not fully correspond, resulting in the fact that color terms can also influence the status of a color in a given society (and not only in the reverse order), which leads us to the intersections of linguistic, cultural and anthropological influences that can be viewed through color.

KLJUČNE REČI: naziv za boju, boja, japanski jezik, univerzalna simbolika, kultura, povezanost faktora.